

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Сумська філія

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Гендерна психологія»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (право)

№4 за темою № 2 «ГЕНДЕРНІ РОЛІ. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. №8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 27.06.2024 р. №22

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд. іст.
наук, ст. наук. співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного
університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент **Наталія
МІЛОРАДОВА**

ТЕМА 2. ГЕНДЕРНІ РОЛІ. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ

План лекції.

1. Поняття соціального стереотипу.
2. Соціальні уявлення та типові програми поведінки.
3. Емоційна забарвленість стереотипів. Функції соціальних стереотипів та стереотипізація.

Рекомендована література

Основна

1. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння. Харків, «ФОЛІО», 2019. 189 с.
URI: <https://folio.com.ua/books/Genderne-tyazhinnya>
2. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.
URI: https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_no_n_discrimination_.pdf
3. Ткалич М. Гендерна психологія : навч. Посібник. Київ : Академвидав, 2016. 254 с.
URI: <http://uaoppp.com.ua/read/59/>
4. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. **URI:** <https://www.osce.org/files/f/documents/a/5/249271.pdf>

Додаткова

1. Чепурко Г. Гендерна рівність у світі праці в Україні / Гульбаршин Чепурко; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Київ : МБП, 2010.
URI: <http://surl.li/ifuu>

Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

1. Права жінок і гендерна рівність в Україні.
URI: <http://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>
2. Проект «Жінки – це 50% успіху України». **URI:** <http://50vidsotkiv.org.ua>
3. Проект «Жінки у політиці».
URI: <http://vybory2012.wcu-network.org.ua>
4. Публікації ООН в Україні.
URI: <http://www.un.org.ua/ua/publications-andrep>
5. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу.
URI: <http://www.osce.org/uk/odihr/85975?download=true>

Текст лекції.

1.Поняття соціального стереотипу.

У сучасній психології активно розробляється проблема соціального мислення та соціального пізнання. Соціальність мислення виявляється через потребу особистості усвідомити себе і свою позицію у соціальній дійсності, свої соціальні ідентифікації, особистісне самоздійснення. Проблема стереотипізації як одного з найважливіших механізмів соціалізації та розвитку самосвідомості широко аналізувалася у дослідженнях: О. Бодальова, Е. Еріксона, Дж. Міда, Б. Паригіна, Г. Тарда, Г. Теджфела. У контексті соціальної перцепції її розглядали: Г. Андреєва, А. Коваленко, С. Кондратьєва, М. Корнєв, Г. Келлі, Т. Ньюком, Г. Олпорт, М. Осгуд, Д. Тібо, Г. Хоманс, Ф. Хайдер. Стереотипи, як і будь-яке соціальне явище, існують за певними законами, одним із них є закон збереження стереотипів, який проявляється у тому, що стереотипи можуть відтворюватись через такі елементи духовного життя, як: традиції, звичаї, система виховання, освіти, навіть тоді, коли матеріальні умови життєдіяльності людини, що їх породили, вже суттєво змінилися. Якщо колишній стереотип продовжує активно відтворюватись, то він починає гальмувати самі зміни, які відбуваються у системі практичних відносин людини з природою та створеним нею світом матеріальної та духовної культури.

Наявність соціального стереотипу, хоча він і не завжди відповідає потребі у точності та диференційованості сприйняття суб'єктом соціальної дійсності, відіграє суттєву роль в оцінці людиною оточуючого світу, оскільки дозволяє значно скоротити час реагування на зміни у реальності, прискорити процес пізнання. Разом з тим, виникаючи в умовах обмеженої інформації про об'єкт, що потребує адекватного сприйняття та оцінки, соціальний стереотип може виявитись хибним та виконати консервативну, а іноді реакційну функцію, сформувавши помилкове знання людини, та серйозно деформувати процес міжособистісної взаємодії. Наприклад, коли ми стикаємося з невідомим нам явищем, наш мозок стрімко починає шукати його пояснення. Це відбувається неусвідомлено і дуже швидко. Мозок починає вишукувати у нашому власному досвіді, або, точніше, у нашій пам'яті про цей досвід, якісь його фрагменти, які більш-менш придатні для пояснення нової і незнайомої ситуації. Наприклад, якщо ми бачимо людину, яка у брудній одежі лежить під кущем, у першу чергу ми думаємо, що це п'яниця або бомж. Хоча насправді, існує безліч інших варіантів, втім вони не траплялися в нашому досвіді, тож тут ми використовуємо пануючий у суспільстві ітрансльований засобами масової інформації стереотип.

Небагато хто нас здатен підійти і поцікавитися, чи жива ця людина, чи можливо їй погане і необхідно викликати швидку. Спрацьовує стереотип: хто може валятися брудний під кущем, звісно – п'яниця. Як зазначає відома зарубіжна дослідниця К. Альбуханова, особистість мислить про соціальну дійсність у цілому та водночас встановлює певні взаємини з іншими людьми, проходить етапи свого життєвого шляху. Це надає можливість говорити про подвійну детермінацію соціального мислення кожної особистості. Перша йде від суспільства та діє у багатоманітності різних форм – це суспільні поняття,

установки, соціальні норми, цінності, ідеали, це стереотипи, що дитина засвоює з раннього дитинства, які визначають її поведінку і спосіб мислення. На індивідуальну свідомість особистості впливають ті схеми, стереотипи, соціальні закони суспільної свідомості, які поступово засвоює особистість у своєму власному досвіді соціалізації.

2. Соціальні уявлення та типові програми поведінки

У процесі самореалізації, самоактуалізації особистість стикається з суперечностями, що визначаються розбіжністю індивідуального і суспільного. Найважливішими є саме уявлення, узагальнення, інтерпретації і висновки, до яких приходять особистість. Спеціальна теорія соціальних уявлень розроблена французьким соціальним психологом С. Московічі, який розглядає соціальні

уявлення як канал між індивідом і соціальною реальністю, що впливає на нього поза його актуальною свідомістю. Основні функції соціальних уявлень: збереження стабільності свідомості, детермінація поведінки, інтерпретація фактів та їхнє уключення в існуючу картину світу. С. Московічі вважає соціальні уявлення універсальним механізмом соціального пізнання, водночас К.О.Абульханова наголошує, що соціальні уявлення є тільки одним із механізмів соціального мислення особистості поряд з проблематизацією, інтерпретацією, категоризацією.

Поведінка людини є варіативною і різноманітною, але ж вірним є й інше положення – поведінка людини є типізованою, уніфікованою, підпорядковується загальноприйнятим схемам і стандартам. Суспільство виробляє систему соціальних програм поведінки, які приписуються його членам. Набір типових програм поведінки є специфічним для кожної соціальної групи, проте всі вони спрямовані на те, щоб стримувати збільшення варіативності поведінки, оскільки це може призвести до розпаду суспільства.

Однак, соціально схвалювані програми поведінки ніколи не пояснюють і не визначають усі сфери поведінки людини. Деякі її фрагменти залишаються нерегламентованими, оскільки не вважаються соціально значущими. Для кожної культури характерними є свої уявлення про значущість різних аспектів поведінки, і тому – своя межа між обов'язковою (типізованою) і вільною (індивідуальною) поведінкою.

Можна говорити про загальну закономірність: чим більш значущими є сфери поведінки, тим жорсткіше вони регламентовані, тим сильніший контроль за дотриманням стандартів і зразків. У цьому аспекті поняття «стереотип поведінки» дуже тісно збігається з поняттям «соціальної норми» і, відповідно, з процесом соціального нормування поведінки членів спільноти. Проте між цими поняттями є відмінності. Стереотипізація поширюється на поведінку людини у будь-якій сфері її діяльності, водночас соціальна норма регулює тільки суспільну поведінку людей. Норми можна розглядати як правила поведінки, що склалися історично, крім того, у понятті «норма» завжди є оцінний зміст, тобто певний учинок може бути охарактеризований як «правильний» чи «неправильний». Соціальні стереотипи чинять значний вплив, коли вони сильні, коли судять про невідомих індивідуумів і коли формують політику стосовно цілих груп. Установки, стереотипи, різноманітні норми визначають

значну частину поведінки, надають форму нашому ставленню до певного явища, події. Нещодавні дослідження показують, що стереотипи, які полягають в основі забобонів, є побічним продуктом нашого мислення – засобом спрощення навколишнього світу. Розподіл людей на категорії збільшує одноманітність усередині групи і відмінності між групами. Поряд з іншими психологічними механізмами, стереотипізація дозволяє людині швидко і досить надійно класифікувати і спрощувати своє соціальне оточення. Грубість і схематизм спрощення – неминучі витрати необхідних процесів селекції величезної кількості інформації. Головна позитивна функція стереотипів – це можливість зберігати у пам'яті узагальнені характеристики й актуалізувати їх у відповідних обставинах.

3. Емоційна забарвленість стереотипів. Функції соціальних стереотипів та стереотипізація

Можна охарактеризувати соціальні стереотипи як упорядковані, детерміновані культурою «картинки світу» у голові людини, що економлять її зусилля при сприйманні складних соціальних об'єктів, а також захищають цінності, позиції і права людини, тобто стереотипи орієнтують людину у морі соціальної інформації і допомагають зберегти високу самооцінку. Таким чином, стереотипи як спрощена модель реагування, мислення, поведінки, оцінного ставлення до тих чи інших об'єктів можуть проявлятися на різних рівнях функціонування соціальної системи.

Отже, відмінною рисою стереотипу є його емоційна забарвленість, причому така «забарвленість» поляризує об'єкт, що сприймається, оскільки: 1) Стереотипи у числі інших когнітивних утворень формують і підтримують позитивний «Я-образ». Ще У. Ліппман указував, що «стереотип – це не просто схематизація, це гарантія нашої самоповаги; проекція на світ нашого власного почуття, нашої власної позиції і наших власних прав» ; 2) Інтенсивність емоційного фону пояснюється не тільки мотивом підтримки позитивного «Я-образу», а і збереженням ціннісних орієнтацій, які є інтеріоризованими цінностями певної соціальної групи. Поза ціннісною визначеністю людина існувати не може. Ціннісна природа стереотипу передбачає ще одну характеристику – стійкість, тривалість існування. Основний акцент робиться на розгляді стереотипів на рівні соціальних груп. Крім когнітивної та захисної функцій стереотипів, що реалізуються на індивідуальному рівні, виділені ще і функції групового рівня: – ідеологічна (формування і збереження групової ідеології, що пояснює та виправдовує поведінку групи); – ідентифікуюча (створення і збереження позитивного групового «Ми- образу»).

Стереотипи можуть призводити до появи забобонів як невинновато негативних установок стосовно певної групи і окремих її членів. Забобони припускають засудження, упередження проти людини винятково на підставі її ідентифікації з деякою групою. Забобони – це установка, тобто певне поєднання почуттів, переконань і схильності діяти певним чином. Людині, що знаходиться під впливом забобонів, не подобаються ті, хто не схожий на неї – «інші». Забобони як негативні почуття й оцінки тих чи інших людей, тих чи

інших груп спираються на негативні, неточні, викривлені стереотипи-переконання.

Забобони, у свою чергу, провокують дискримінацію – невинувато негатиуно поведінку стосовно групи чи її членів. Невиадково, що дослідження вплиу стереотипів на свідомість особистості стали прерогатиуо психології і у спектрі наукових досліджень займають чільне місце. Поняття «стереотип» визначає сталі компоненти свідомості індиіа, котрі проявляються у формі уявлень чи оцінних суджень про об'єкт чи групу об'єктів, клас чи явище.

Стереотипізація – динамічна здатність свідомості трансформувати об'єктивні поняття у ранг особистого досвіду. Стереотипізація є об'єктивним явищем формування свідомості індиіа, структурування і відображення елементів наиколішнього світу. Однією з її найважливіших функцій є процес ідентифікації предметів чи явищ, людини чи групи, формування в особистості можливих установок та елементів реагування на соціальні явища. Позитивні властивості стереотипізації полягають у тому, що у ситуаціях і явищах, які мають тенденцію повторюватися, модель стереотипної поведінки легко спрацьовує у нових умовах. Автоматизація певних навичок дає можливість більш ефективно концентруватися на ситуативних вимогах, що значно підвищує продуктивність рішень. Недоліки стереотипізації полягають у тому, що вона створює у свідомості індиіа стійкі структури. Їх складно зруйнувати тому, що вони досить відпрацьовані і часто не усвідомлюються людиною. У характері уявлень вони консервативні і не завжди адекватні.

Одна з перших спроб описання особистості, схильної більшою мірою до стереотипного сприйняття світу, належить Т. Адорно, який вивчав те, що визначив як «авторитарну особистість». Причиною, що створює авторитарну особистість є, перш за все, дитяче виховання та взаємовідносини з батьками, а саме: відмічено, що авторитарні люди часто виховувались у родинах, у яких батьки дотримувались правил суворой дисципліни та застосовували жорсткідисциплінарні впливи, щоб утримати дітей від неправильної поведінки (і для покарання, коли вони не підкорялися вимогам батьків). Авторитарні люди більш схильні до підкорення владі, до суворого слідування традиціям і підтримання цінностей середнього класу, до дуже ригідного мислення (тобто мислення «або- або», «все або нічого та ін.).

В цілому ж, стереотипи є надзвичайно важливим чинником формуваннясвідомості, який можливо розглядати, враховуючи соціальні та власнепсихологічні аспекти їхніх проявів та розвитку. З соціальної точки зору,стереотип – схематизована, спрощена характеристика соціальних об'єктів чиявищ, надзвичайно стійкий образ чи уявлення про певний об'єкт, клас об'єктівчи соціальну групу. З психологічної точки зору, стереотип – структурна частинасвідомості індиіа, яка відображається у формі оцінних суджень та уявлень про соціальні об'єкти чи явища та реалізується шляхом поведінкових актів суб'єкта.

Існують загальні механізми та закономірності прояву соціальних стереотипів у мисленні, оцінюванні, поведінці. Для цілей нашого подальшого дослідження цікавими є ті особистісні риси, які сприяють, умовно кажучи,

більшої стереотипності людини та спроби пояснення цих відмінностей з різних теоретичних позицій.